

Vázlatok Immanuel Kant munkásságához

Tánczos Péter – Varga Rita, szerk. 2016. „...amennyiben szellemi lények vagyunk” – Tanulmányok Immanuel Kant aktualitásáról. Budapest: L'Harmattan. 288 oldal, 2990 Ft.

Immanuel Kant munkásságában – ellentétben azzal, amit időnként a rendszerfilozófus kérlelhetetlen dogmatizmusára hivatkozó előítéletek hangsúlyoznak – eminensen tetten érhető a kérdésfelvetések és kifejezésmódok pluralizmusa, egyfajta rendszerezett intellektuális eklekticizmus, mely a megközelítésmódok sokféleségét vonja maga után. Ugyan a kötetben megjelenő szerzők némelyike kifejezetten a kanti gondolatok rendszerezettségére fekteti a hangsúlyt, míg mások inkább az életmű törésvonalakkal szegélyezett diszkontinuitására hívják fel a figyelmet, a kötet egészében véve jól tükrözi az említett sokféleséget.

A könyv rendezőelve szerint a kanti filozófiához legalább három perspektíván keresztül közelíthetünk. Ahogy a szerkesztői előszóban is olvashatjuk, míg „A megismerő ember” címet viselő fejezetben az „episztemológiai, logikai, tudomány- és recepciótörténeti” interpretációk mindegyike „Kantnak a megismerő szubjektummal kapcsolatos állásfoglalásait tematizálják”, a „Szabadság, eszmény, béke” című fejezetben pedig „a gyakorlati észsel, a cselekvéssel és az észeszmékkal foglalkozó” tanulmányok kapnak helyet (10–11), addig „A Harmadik Kritikától a modern művészetig” című fejezetben esztétikai tárgyú írásokat találunk. A tanulmányok így alapvetően három fő tematikus csomópont (episztemológia, gyakorlati filozófia, esztétika) köré szerveződnek. A szerkesztők az egyes témakörökön belül jól átgondolt koncepció szerint strukturálták a szövegeket.

A sorban az első Horváth Zoltán „Prekritikai fordulat – Egy szellemlátó álmai és a metafizika terve” című tanulmánya, mely főként Tengelyi László azon megállapításához csatlakozik, miszerint a prekritikai írásokban „Kant most először vázolja fel egy *önálló filozófiai építmény tervét*” (15). Horváth rávilágít arra, hogy Kant az ész határainak kijelölésekor – szokatlanul ironikus módon – nem diszkreditálja a svéd szellemlátó (Emanuel Swedenborg) látomásait, miközben ugyanakkor a spekulatív tudással szembeni averzió mindvégig fontos szerepet tölt be. E látszatra csupán az episztemológia területére korlátozódó határkijelölés mögött az a korai és kései művekben egyaránt meghatározó morálfilozófia alapvetés rejlik, mely szerint az erkölcsös élet alapjául csak az önmagában jó, érdek nélküli cselekedet szolgálhat, nem pedig a halhatatlanság vágya, ami a morálfilozófia vonatkozásában szükségessé teszi a feltétlen és a spekulatív morál határozott szembeállítását. Hankovszky Tamás „Az analitikus ítéletek igazsága”

című tanulmányában az analitikus (az ellentmondás törvénye alapján meghatározható) ítéletek igazságértékének vizsgálatára vállalkozik, a kétszögek létezésének problémájából kiindulva, mivel azok létezése logikailag ugyan igazolható, a *szemléleti evidencia* számára viszont nem. Hankovszky szerint ennek megfelelően szükséges különbséget tennünk „korrespondenciaként felfogott igazság” és „formális vagy logikai igazság” között (44). Korrespondencia alatt ismeret és tárgy megfelelését, formális igazság alatt pedig azon klasszikus logikai alapelveket kell értenünk, amelyek „teljesen elvonatkoztatva minden objektumtól” összhangban állnak „az értelem és az ész általános törvényeivel.” (45.) Ha dramaturgiai kapcsolódást keresünk az előző tanulmánnyal (eltekintve persze számos alapvető különbségtől), azt mondhatjuk, hogy Hankovszky tanulmányában a kanti „megfoghatatlan” helyébe a formális igazságok köre lép, mely a szerző meglátása szerint kiterjedtebb a korrespondenciaként felfogott igazságok körénél.

Székely László „A kanti *a priori* és a nem eukleidészi geometriák” című szövegében egy a filozófia és a tudomány (matematika) határán álló probléma nyomába ered – az előzőekhez hasonlóan konkrét és absztrakt, anyagi és szellemi, szemlélődő és spekulatív ellentétpárjait mozgásba hozva. A tanulmányban körvonalazott konklúzió szerint tapasztalati-fenomenális világunk eukleidészi jellegének (pl. a háromszög szögeinek összegére vonatkozó axiómának) nem mond ellent a vizuális tér időnként jelentkező perspektivikus torzultsága, vagy a szubjektum szemléletét – műveltségi vagy egyéb kulturális alapon – meghatározó pluralizmus. Székely főként két megközelítésmóddal helyezi szembe saját koncepcióját, mely szerint a tér a szemlélet tiszta formája: a modern absztrakt geometria spekulatív-szkeptikus formalizmusával, valamint az empirista-revizionista konvencionálizmussal. Székely értelmezése egy olyan köztességet reprezentál, mely kizárja, hogy a rendellenességekkel való szembesülés a mindenkori értelmezőt spekulációra vagy dogmatizmusra készítse. Mindez jól mutatja, hogy a szerző egy adott részprobléma körüljárásán túl egyúttal arra az ambiciózus feladatra is vállalkozik, hogy körvonalazza a bölcselkedés helyes útjának irányvonalait, ahogy erre a tanulmány elején is figyelmeztet: „A *tét* [...] *maga a filozófia*.” (53.) Mester Béla „A Kantról szóló korai magyar filozófiai diskurzus fordulópontja” című tanulmányában az ún. Kant-vita recepciótörténeti feldolgozását tűzi ki célul a nyilvánosság problémájának, még konkrétabban az *in sensu scholastico* és az *in sensu cosmopolitico* oppozíciójának elemzésén keresztül. A szerző ismerteti e tendenciák képviselőinek álláspontját, így pl. Kazinczy Ferenc és Rozgonyi József gondolatait. Előbbi nemzeti-skolasztikus, míg utóbbi inkább kozmopolita nyilvánosságpártinak tekinthető, ami egyben rámutat arra, hogy a Kant-recepció alakulását döntően az eltérő kulturális attitűdök befolyásolták. Valastyán Tamás „Az afirmáció illúziója, avagy az illúzió afirmációja – Kiknek kell/nem kell és miért Immanuel Kant gondolkodása?” című írása a kanti „mit remélhetek?” kérdését játékba hozva a posztumán emberkép filozófiatörténeti előzményeiről

és lehetséges alakulásáról értekeznek. Valastyán kiemelt figyelmet szentel Kantnak, aki a megismerés lehetőségét firtatta, és az abszolút beteljesedés lehetetlenségét affirmálva a megismerést egy szakadatlan alkotásfolyamatként határozta meg. Ha nem tévedek, Valastyán reménye elsősorban ahhoz kapcsolódik, hogy a jövő gondolkodása képes lesz a megismerést beárnyékoló illúziók ironikus értelmezésére, anélkül, hogy e termékeny folyamatot negatívan befolyásolnák a babonák és előítéletek által vezérelt passzív észhasználat interferenciái. A szélsőségek (mármint az illúziókat bebörtönző aktív és az említett passzív észhasználat) kiiktatása egy olyan újfajta nyitottságot eredményezne, amely Valastyán humanitás-diagnózisa szerint legfeljebb szórványos megjelenésekre korlátozódik, mondhatnánk úgy is: e nyitottság tendenciaformáló ereje csekély. Ugyanakkor számomra változatlanul kérdés, vajon ténylegesen arról van-e szó, hogy Valastyán a jelen humanitásképeinek romjai között az ironia mindössze alkalmi felbukkanásait vagy e felbukkanások teljes hiányát véli felfedezni csupán, illetve hogy Kant végső soron tekinthető-e egy ilyen ironikus attitűd előképének, vagy akár képviselőjének?

A második fejezet Mesterházi Miklós „Kant professzor kedvenc eszméinek másikáról” című tanulmányával indul. A szerző Kant azon gondolatát veszi górcső alá, mely szerint „az emberi nem végcélja a legtökéletesebb államalkotmány elérése” (105). Mesterházi egyfelől e kérdést illetően inkább a kanti életmű elágazódásaira igyekszik rámutatni, másfelől főként Rousseau és Leibniz hatását érzékelteti: előbbi a polgári állapottal szembeni szkepszist, míg utóbbi a „rossz jóra való váltásának” gondolatát ébresztette fel a königsbergi filozófusban. Mesterházi szerint különbséget kell tennünk a morál külső mozgatórugói (a „jó látszat művészete”, mely a csalás forrása is egyben) és a belső mozgatórugóként azonosított lelkiismeret között. Szegedi Nóra „Az etika hasznáról és káráról, avagy Kant a morálfilozófus felelősségéről” című munkájában a kanti erkölcsfilozófia létjogosultságát alátámasztó gondolatok kidomborításán keresztül a morálfilozófia (etika) és a morál (illetve morális tapasztalat) kapcsolatát elemzi. Felidézni Kant legfontosabb alapvetéseit, például azt, hogy a morál zsinórmértékéül az észnek kell szolgálnia az érzékek és szokások ellenében. Hévízi Ottó a „Kant szakadéknál – A kettős bíraskodás és az introdukciónak etikája” című írásában rávilágít a morális bíraskodás jelentéskülönbségeire. Az etikai differencia Hévízi olvasatában nem jelent mást, mint külső és belső törvénykező együttes, ám merőben polemikus, mi több, *aporetikus* jelenlétét. Bár Hévízi igyekszik óva inteni attól, hogy általában a kanti filozófia ön-ellentmondásos jellegére következtessünk, a kétfajta bíraskodás összeegyeztethetlenségét „teoretikus krízisként” értelmezi (144). Áthidalásról nem beszélhetünk, viszont a szöveg utolsó részében említett introdukciónak etikáját Hévízi olyan folyamatként határozza meg, melyben a *vallásos* szereplő feladata az, hogy *morális* „társa szemléletét a nézők tudatába (felfogásába) bevezesse.” (149.) Forczek Ákos „Etika és antropológia – A morális cselekvés struktúrája Kantnál” című tanulmányának kiindulópontját szintén

egy paratextuális megnyilvánulás (egy fiatal orvos levele) képezi. Forczek e fiatal rajongó határozott, ám elnagyolt vonalakkal megrajzolt Kant-portróját igyekszik elének tární a durva ecsetvonásokról finomabb mozdulatokra váltva, az ún. autentikus áldozat karakterisztikumának (lényegében a kanti etika és antropológia szubjektumának) feltárására törekedve. Az autentikus áldozat – aki a fiatal orvos halálvágtyában öltött testet – Kantnál úgy jelenik meg, mint a Kötelesség és a Hajlamok vívódása által konstituálódó Személyiség. Mindez egy hasonlóképpen szcenírozott, ám a Hévíziénél érzésem szerint lényegesen kegyetlenebb, sőt fatalistább dramaturgián, a „*morális életigenlés és a morális halálvágty váltólázszerű*” allegóriáján belül megy végbe (164–165), ami magyarázatul szolgálhat az ifjú orvos melankolikus rajongásának. Marosán Bence „Az örök béke mint transzcendentális eszmény – Kant és Hegel vitája a véges és a végtelen racionalitásról” című munkájának alapját a Kant és Hegel filozófiája közt megmutatkozó különbségek képezik. Kant leginkább úgy jelenik meg előttünk mint az emberi jogok védelmezője, aki Hegellel ellentétben elítéli a centralizált, paternalista állam visszasságait. Kant a demokratikus jogállam, Hegel az abszolutista hatalomgyakorlás eszméjét reprezentálja. Jelen tanulmány az eddigieknél sokkal egységesebb portrékat tár a szemünk elé. Marosán értelmezése kapcsán talán kifogásolhatnánk a hegeli abszolutum érzékelhető démonizációját, vagy azt, hogy a kanti erkölcsi imperatívusz polemikus jellege kevésbé hangsúlyozódik (nem mintha Marosánnak feltétlenül egyet kellene értenie azokkal, akik éppen ezt a polemikusságot helyezik előtérbe).

Czeglédi András „Válasz-e a kérdésre? – Töprengések Kant prekritikai esztétikájáról” című tanulmányával veszi kezdetét a harmadik rész. A tanulmány egyik legfőbb hangsúlya Kant és Rousseau szellemi találkozására helyeződik. Czeglédi szerint a kevésbé ismert történeti fejlemények és az ezekhez kapcsolódó szövegek egymásra ható kommunikációja jelölte ki Kant gondolkodásának irányvonalait. Ekképpen esik szó a flegmatikus alkat megítélését érintő változásokról, vagy Kant élénk társasági életéről is. Ennek megfelelően Kant prekritikai írásaiban „a két nem közötti társiasság mint minden morális és esztétikai kultúra alapja” Rousseau hatására hangsúlyos szerepet kap (191). Papp Zoltán „Áthangelódás – Az esztétikai tapasztalat morális jelentőségéről” című szövege a természet meghaladásának problémájára összpontosít. Papp ennek a mozgásnak az irányait elemzi, miközben – a kanti fogalmi apparátust ízekre szedő szoros olvasat mentén – átmeneti kifejtetlenségeket, aporetikus gócpontokat fedez fel (főként a kanti ízlésítélet alakulásában), vagyis inkább e mozgás folyamatos kibontakozására hívja fel a figyelmet. Antal Éva „A keretbe zárt kolosszus – A kanti fenséges Derrida *Parergon* jában” című tanulmánya átfogó interpretációs kísérlet Derrida *Parergon* című művéhez kapcsolódóan, melyben Derrida úgy látatja előttünk Kantot (a metaforák és poliszémikus kifejezések által képződő feszültségteli értelemkonstellációk felől olvasva őt) mint a metafizikai kereteket (pl. külső és belső, forma és jelentés bináris oppozíci-

óit) egyszerre felállító és dekonstruáló gondolkodót. Loboczky János „Lehetséges-e a morális szép? – A kanti szépfogalom átértelmezése Schillernél” című írása elsősorban Kant harmadik kritikájának Schiller művészetéről alkotott felfogására gyakorolt hatását boncolgatja. Gyenge Zoltán „Kant, Hegel és Schelling a szépségről, művészetről – és kicsit a filozófiáról” című szövege szintén a hatástörténet felől közelít Kant gondolkodásához, egész pontosan annak a hegeli és schellingi művészetfilozófiára tett hatásához. Angyalosi Gergely „Konfiguratív kapcsolatok (Kant, Stendhal, Nietzsche)” címet viselő eszmefuttatásában – az előzőekhez hasonlóan a polemikus egybeesések mentén haladva – Kant esztétikájának stendhali vonatkozásait értelmezi. Kitér többek között Stendhal imitációelvére, melyben a hasznosság elve nekifeszül „az érdek nélküli tetszés követelményének” (259), vagy az „erkölcsi szépség” körüli konszenzus lehetőségére, majd a Nietzsche által az *Adalék a morál genealógiájához* harmadik értekezésében körvonalazott Kant-Stendhal szembeállításra. Horváth Gizella „A fogalom nélküli szép és a szép nélküli művészet” című tanulmánya a művészet modern paradigmájának képviselőjeként azonosítja Kantot, akinek zsenielmélete szakít az utánzó művész alakjával, vagyis a klasszikus megközelítéssel, mely szerint a művész szabályok révén alkotó mesterember csupán. Horváth a művészet pusztá mimézis alóli kanti emancipációjának hatásait elemzi a műalkotás és a múzeum státuszára, vagy a formalista és absztrakt expresszionista törekvésekre vonatkozóan.

Összességében elmondható, hogy a kötet – a valamennyi esetben érdekes tanulmányok megfelelően elrendezett sokfélesége révén – átfogó bepillantást nyújt a kanti filozófia bonyodalmaiba, miközben széles körű tájékoztatást ad a sokszor nem kevésbé érdekes szekunder irodalmakról is. A recenzióknak némileg mégis rossz a lelkiismerete, mivel számtalan fogalom és problémakör tisztázó magyarázatára – pusztán terjedelmi okokból – nem volt lehetősége, mint ahogy az egyes tanulmányokban megjelenő kacsaringók végigjárására sem. Szolgáljon e recenzió egyszerre negatív és ösztönző tanulságul arra, hogy a fentiekben rögzített „gyorsfelvételek” távolról sem pótolhatják azt a szellemi hozadékot, melyre kizárólag a kötet végigolvasása révén tehetünk szert.